

Bảo đảm quyền con người của phạm nhân theo Bộ quy tắc Nelson Mandela

25/05/2026 08:16

(kiemsat.vn)

Bài viết phân tích những điểm tương đồng giữa Bộ quy tắc Nelson Mandela và pháp luật Việt Nam trong việc bảo đảm quyền của phạm nhân; trên cơ sở đó, đưa ra một số khuyến nghị nhằm tăng cường tính hiệu quả trong thực thi Bộ quy tắc Nelson Mandela.

Bộ quy tắc Nelson Mandela được xem là kim chỉ nam trong việc xây dựng môi trường giam giữ văn minh, tôn trọng nhân phẩm. Việt Nam đã có những tiến bộ đáng kể trong việc nội luật hóa và thực thi Bộ quy tắc này, song thực tiễn vẫn còn những khó khăn nhất định. Bài viết phân tích những điểm tương đồng giữa Bộ quy tắc Nelson Mandela và pháp luật Việt Nam trong việc bảo đảm quyền của phạm nhân; trên cơ sở đó, đưa ra một số khuyến nghị nhằm tăng cường tính hiệu quả trong thực thi Bộ quy tắc Nelson Mandela.

1. Về Bộ quy tắc Nelson Mandela

Nền tảng của Bộ quy tắc Nelson Mandela bắt nguồn từ Bộ quy tắc tiêu chuẩn tối thiểu về đối xử với tù nhân (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners - SMRs) được Liên hợp quốc thông qua từ năm 1955. Đây là một trong những bộ quy chuẩn đầu tiên mang tính phổ quát về nguyên tắc đối xử với tù nhân, đặt ra các tiêu chí cơ bản về điều kiện giam giữ, chăm sóc sức khỏe, tiếp xúc với thế giới bên ngoài và quyền con người tối thiểu mà người bị giam giữ được hưởng. Tuy nhiên, trải qua hơn nửa thế kỷ, cùng với sự phát triển của luật nhân quyền quốc tế và các cơ chế giám sát, SMRs bộc lộ nhiều điểm bất cập, không còn phù hợp với thực tiễn. Trong khi đó, trên thế giới, liên tiếp ghi nhận các vụ việc vi phạm nghiêm trọng quyền của người bị giam giữ, tra tấn, đối xử vô nhân đạo đến thiếu thốn về y tế và điều kiện sống trong các trại giam. Thực trạng này đặt ra yêu cầu cấp thiết về việc cập nhật, sửa đổi các quy tắc giam giữ hiện hành nhằm phản ánh những tiến bộ trong lĩnh vực tư pháp hình sự, khoa học y tế, cũng như chuẩn mực đạo đức và pháp lý đương đại.

Sau nhiều năm thảo luận, phiên bản sửa đổi đã được Đại hội đồng Liên hợp quốc thông qua vào ngày 17/12/2015, đặt tên là “Bộ quy tắc Nelson Mandela” nhằm vinh danh cựu Tổng thống Nam Phi - người đã trải qua 27 năm tù đầy trong cuộc đấu tranh vì tự do và công lý.

Bộ quy tắc Nelson Mandela, tên gọi chính thức là Bộ quy tắc tiêu chuẩn tối thiểu của Liên hợp quốc về đối xử với tù nhân có 122 quy tắc chi tiết, là văn kiện quốc

tế quan trọng nhằm định hướng tiêu chuẩn nhân đạo trong việc giam giữ và cải tạo người bị tước tự do. Nội dung cơ bản của Bộ quy tắc nhấn mạnh đến sự tôn trọng nhân phẩm con người, phòng chống đối xử vô nhân đạo và bảo đảm các quyền tối thiểu của người bị giam giữ.

2. Sự tương thích giữa pháp luật Việt Nam với Bộ quy tắc Nelson Mandela trong việc bảo đảm quyền của phạm nhân

- Nguyên tắc đối xử nhân đạo và không phân biệt đối xử:

Hiến pháp năm 2013 quy định: “Ở nước Cộng hoà xã hội chủ nghĩa Việt Nam, các quyền con người, quyền công dân về chính trị, dân sự, kinh tế, văn hoá, xã hội được công nhận, tôn trọng, bảo vệ và bảo đảm theo Hiến pháp và pháp luật”[1], “Không ai bị tra tấn, bạo lực, truy bức, nhục hình hay bất kỳ hình thức đối xử nào khác xâm phạm thân thể, sức khỏe, danh dự và nhân phẩm”[2]. Đây là nền tảng pháp lý cao nhất thể hiện sự cam kết của Nhà nước trong việc tuân thủ và thực thi các quyền cơ bản của con người, phù hợp với các chuẩn mực quốc tế, trong đó có Bộ quy tắc Nelson Mandela. Cụ thể Bộ quy tắc Nelson Mandela xác định rõ: Không một tù nhân nào có thể bị tước bỏ các quyền con người và các quyền tự do cơ bản, trừ những hạn chế hợp lý và phù hợp với luật pháp, vốn là hệ quả tất yếu của việc bị giam giữ[3].

Bên cạnh đó, Điều 20 Hiến pháp năm 2013 tiếp tục cụ thể hóa quyền được bảo vệ về thân thể và nhân phẩm, quy định: “Không ai bị tra tấn, bạo lực, truy bức, nhục hình hay bất kỳ hình thức đối xử nào khác xâm phạm thân thể, sức khỏe, danh dự và nhân phẩm”. Nội dung này phản ánh rõ nguyên tắc chống tra tấn, đối xử vô nhân đạo vốn được nhấn mạnh trong Bộ quy tắc Mandela. Theo Quy tắc 43 Bộ quy tắc Mandela thì không được phép áp dụng tra tấn hoặc các hình thức đối xử hoặc trừng phạt tàn bạo, vô nhân đạo hoặc hạ nhục dưới bất kỳ hoàn cảnh nào[4]. Như vậy, Hiến pháp năm 2013 của Việt Nam và Bộ quy tắc Nelson Mandela đều đề cao nguyên tắc nhân đạo, bảo đảm rằng ngay cả những người bị giam giữ vẫn được tôn trọng quyền con người. Việc Hiến pháp năm 2013 đưa những chuẩn mực quốc tế về quyền con người, đặc biệt trong lĩnh vực thi hành án và quản lý giam giữ thể hiện bước tiến quan trọng trong việc nội luật hóa các cam kết quốc tế, qua đó củng cố hơn nữa hệ thống bảo vệ quyền con người ở Việt Nam.

Liên quan trực tiếp đến quyền của phạm nhân trong thi hành án hình sự (THAHS), Luật THAHS năm 2019 là văn bản pháp lý quan trọng của Việt Nam, đóng vai trò điều chỉnh toàn diện hoạt động thi hành án phạt tù và công tác giam giữ phạm nhân. Nội dung của Luật THAHS năm 2019 không chỉ nhằm bảo đảm hiệu quả THAHS mà còn thể hiện rõ sự cam kết của Việt Nam trong việc bảo vệ quyền con người, đặc biệt là các quyền cơ bản của người bị giam giữ, phù hợp với các tiêu chuẩn quốc tế, điển hình là Bộ quy tắc Nelson Mandela.

Một trong những nguyên tắc nổi bật được ghi nhận tại Luật THAHS năm 2019 là nguyên tắc tôn trọng quyền con người và bảo vệ nhân phẩm của phạm nhân: “Người

chấp hành án phạt tù có quyền được bảo đảm tính mạng, sức khỏe, tài sản, danh dự, nhân phẩm và các quyền, lợi ích hợp pháp khác theo quy định của Luật này và pháp luật có liên quan”[5]. Quy định này phản ánh trực tiếp nội dung Quy tắc 1 của Bộ quy tắc Nelson Mandela, trong đó nhấn mạnh rằng: Tù nhân phải được đối xử tôn trọng phẩm giá và các quyền con người vốn có[6]. Điều này cho thấy, phạm nhân, mặc dù đang bị tước quyền tự do thân thể, nhưng vẫn phải được đối xử như những chủ thể có quyền, không bị phân biệt đối xử dưới bất kỳ hình thức nào.

Bên cạnh đó, Luật THAHS năm 2019 còn thiết lập các quy định cụ thể để ngăn chặn việc tra tấn, bạo hành và các hành vi đối xử tàn bạo, phù hợp với quy tắc chống tra tấn của quốc tế như: “Nghiêm cấm mọi hành vi xâm phạm tính mạng, sức khỏe, danh dự, nhân phẩm, tài sản của người chấp hành án; cấm tra tấn, nhục hình, trừng phạt thân thể, đánh đập hoặc bất kỳ hành vi đối xử tàn bạo, vô nhân đạo nào khác”[7]. Quy định này tương ứng với Quy tắc 43 Bộ quy tắc Nelson Mandela, trong đó nêu rõ: Bất kỳ hành vi tra tấn, đối xử hoặc trừng phạt tàn bạo, vô nhân đạo hoặc hạ nhục đều bị nghiêm cấm tuyệt đối và không được viện dẫn lý do nào để biện minh.

- Quyền được tiếp cận chăm sóc y tế:

Luật THAHS năm 2019 quy định: “Phạm nhân được khám bệnh, chữa bệnh, được chuyển cơ sở y tế điều trị nếu mắc bệnh nặng”[8]. Đây là một quy định quan trọng trong việc bảo vệ quyền lợi sức khỏe của phạm nhân, đảm bảo rằng những người bị giam giữ sẽ được tiếp cận dịch vụ y tế đầy đủ, đặc biệt trong trường hợp mắc bệnh nặng. Quy định này hoàn toàn tương thích với Quy tắc 24 và 27 của Bộ quy tắc Mandela, trong đó yêu cầu mọi tù nhân phải được tiếp cận các dịch vụ y tế kịp thời, đầy đủ và không bị phân biệt đối xử.

Bên cạnh đó, Luật cũng quy định chi tiết về chế độ ăn, ở, mặc, sinh hoạt, và chăm sóc y tế cho phạm nhân; các điều kiện giam giữ nhằm bảo đảm an sinh tối thiểu cho phạm nhân; quyền được tiếp cận thông tin, giáo dục và lao động cải tạo; quyền được liên hệ xã hội và tiếp xúc thân nhân đều tương đồng với Bộ Quy tắc Nelson Mandela. Những điểm tương đồng trên không chỉ cho thấy sự tương thích pháp lý mà còn thể hiện cam kết chính trị mạnh mẽ của Việt Nam đối với việc bảo vệ quyền con người, nhất là trong bối cảnh cải cách tư pháp và hội nhập quốc tế đang ngày càng sâu rộng.

3. Một số khó khăn, thách thức

Mặc dù Việt Nam đã có những bước tiến quan trọng trong việc áp dụng Bộ quy tắc Nelson Mandela vào hệ thống pháp luật và thực tiễn THAHS, nhưng vẫn còn không ít khó khăn và thách thức trong quá trình triển khai, nhất là trong bối cảnh hiện nay, cụ thể:

- Về điều kiện cơ sở vật chất chưa đạt chuẩn quốc tế:

Việt Nam dù có những cải thiện đáng kể trong việc xây dựng các trại giam hiện đại, nhưng vấn đề quá tải tù nhân và thiếu không gian sinh hoạt vẫn phổ biến. Hiện nay, phạm nhân được ở theo buồng giam tập thể, trừ phạm nhân đang bị giam riêng theo quy định của pháp luật.

Trong khi đó, Quy tắc 12 của Bộ quy tắc Nelson Mandela khuyến cáo mỗi tù nhân, nếu có thể, nên được bố trí ở phòng riêng vào ban đêm để bảo đảm riêng tư và an toàn cá nhân, chỉ trong trường hợp đặc biệt mới ghép chung hai tù nhân. Quy định trên thể hiện rõ quan điểm nhân đạo và tiến bộ trong việc bảo đảm quyền con người cho người bị tước tự do, đặc biệt là quyền được sống trong điều kiện tôn trọng nhân phẩm, an toàn cá nhân và quyền riêng tư. Việc giam giữ riêng lẻ về đêm không chỉ giúp cải thiện điều kiện sinh hoạt, hạn chế xung đột và bạo lực trong trại giam, mà còn góp phần tạo môi trường cải tạo tích cực. Mặc dù Bộ quy tắc cho phép ngoại lệ trong những trường hợp thật sự cần thiết, song ngoại lệ này phải được kiểm soát chặt chẽ và không nên trở thành thông lệ.

Do đó, để tiệm cận với các giá trị của Bộ quy tắc Nelson Mandela, Việt Nam cần từng bước giảm tỉ lệ giam tập thể, tăng cường phân loại phạm nhân và cải thiện cơ sở vật chất nhằm tiến tới mô hình giam giữ nhân đạo, tôn trọng nhân phẩm và bảo đảm các quyền cơ bản của người bị tước tự do.

- Về chỗ nằm của phạm nhân:

Chỗ nằm tối thiểu của mỗi phạm nhân theo quy định của pháp luật Việt Nam là 02 mét vuông (02 m²). Quy định này nhằm bảo đảm điều kiện sống tối thiểu cho người chấp hành án phạt tù. So sánh với các chuẩn mực đặt ra trong Bộ quy tắc Nelson Mandela, theo tiêu chuẩn địa phương hoặc quốc gia, mỗi tù nhân phải được cung cấp một giường riêng và bộ đồ giường riêng, đầy đủ, sạch sẽ khi được cấp, được giữ gìn ngăn nắp và được thay đổi thường xuyên để đảm bảo vệ sinh. Để tiệm cận hơn với các chuẩn mực nhân quyền quốc tế, Việt Nam cần tiếp tục rà soát, điều chỉnh các quy định về chỗ ở, không gian sống của phạm nhân theo hướng cá nhân hóa, nâng cao điều kiện vật chất và phân loại giam giữ phù hợp với nhu cầu đặc thù của từng nhóm đối tượng.

- Về công tác lao động, hướng nghiệp, dạy nghề cho phạm nhân:

Bên cạnh những kết quả đạt được, chất lượng lao động, học nghề của phạm nhân trên thực tế còn gặp nhiều khó khăn, bộc lộ một số tồn tại, hạn chế. Mặt khác, nhiều mô hình không phù hợp với nhu cầu lao động xã hội, thiếu đội ngũ cán bộ có trình độ tay nghề cao, nhiều phạm nhân sau khi chấp hành xong hình phạt, tái hòa nhập cộng đồng nhưng không sử dụng ngành nghề đã đào tạo để tìm kiếm cơ hội việc làm, ổn định cuộc sống.

- Thiếu nhân lực chất lượng cao trong quản lý trại giam:

Mặc dù Luật THAHS năm 2019 đã có các quy định rõ ràng về quyền lợi của phạm

nhân, nhưng việc đào tạo đội ngũ cán bộ quản lý trại giam và nhân viên y tế tại các cơ sở giam giữ vẫn còn thiếu, đặc biệt là trong việc nhận diện các vấn đề về tâm lý phạm nhân hay quản lý các trường hợp phạm nhân có bệnh tật nặng. Điều này dẫn đến tình trạng một số phạm nhân chưa được chăm sóc sức khỏe đầy đủ, hoặc gặp khó khăn trong quá trình cải tạo, tái hòa nhập cộng đồng.

4. Một số khuyến nghị đối với Việt Nam

Bộ quy tắc Nelson Mandela và một số quy định của pháp luật Việt Nam về quyền của phạm nhân (Luật THAHS năm 2019 và các văn bản pháp luật liên quan) đều cùng hướng đến mục tiêu đảm bảo quyền con người cho phạm nhân. Tuy nhiên, giữa hai hệ thống này vẫn tồn tại những khác biệt nhất định về mức độ chi tiết, cách tiếp cận quyền con người của phạm nhân, cũng như cơ chế bảo đảm thực thi các quyền đó. Sự khác biệt này đặt ra một số yêu cầu đối với Việt Nam nhằm từng bước hiện thực hóa các cam kết quốc tế và xây dựng một nền tư pháp hình sự nhân đạo, phù hợp với chuẩn mực toàn cầu. Cụ thể:

Trước hết, cần xây dựng và hoàn thiện các văn bản dưới luật để hướng dẫn chi tiết việc thực hiện các quyền của người bị giam giữ, đảm bảo không xảy ra khoảng trống pháp lý hoặc cách hiểu không thống nhất giữa các cơ quan THAHS, phù hợp hơn với chuẩn mực quốc tế.

Thứ hai, cán bộ làm công tác thi hành hình phạt tù là những người tiếp xúc trực tiếp và đóng vai trò quan trọng trong việc bảo đảm quyền và lợi ích hợp pháp của phạm nhân. Chính vì vậy, công tác phát triển cán bộ luôn được quan tâm hàng đầu với mục đích nâng cao năng lực công tác, nhận thức về trách nhiệm, ý thức trong việc đảm bảo quyền con người cho phạm nhân.

Thứ ba, cần cải thiện điều kiện cơ sở vật chất, y tế, giáo dục, lao động trong các cơ sở giam giữ, đảm bảo phù hợp với quy định của Luật THAHS năm 2019 cũng như Bộ quy tắc Nelson Mandela, đặc biệt là ở các trại giam vùng sâu, vùng xa còn nhiều khó khăn.

Thứ tư, về cơ chế giám sát độc lập, Bộ quy tắc Nelson Mandela (Quy tắc 83 - 85) yêu cầu phải có các cơ quan thanh tra độc lập, không phụ thuộc vào cơ sở giam giữ, có quyền đến thăm trại giam định kỳ hoặc đột xuất để kiểm tra việc đối xử với tù nhân và báo cáo công khai về phát hiện của mình. Hiện nay, pháp luật Việt Nam quy định cơ chế giám sát trại giam thông qua hoạt động của Viện kiểm sát nhân dân bằng cách kiểm sát thường kỳ, đột xuất hoặc trực tiếp. Để xây dựng cơ chế giám sát trực tiếp, thường xuyên và có tính chuyên nghiệp cao trong hoạt động kiểm sát thi hành án phạt tù, cần nghiên cứu thiết lập bộ phận riêng của Viện kiểm sát nằm trong các cơ sở giam giữ theo kinh nghiệm của Trung Quốc. Đây được gọi là bộ phận kiểm sát trại giam, là mô hình giúp Viện kiểm sát có thể kiểm tra trực tiếp, thường xuyên và chuyên nghiệp; phát hiện kịp thời những vi phạm của cơ sở giam giữ trong quá trình quản lý giam giữ, giáo dục, cải tạo phạm nhân; đảm bảo đúng mục đích đề ra.

Bên cạnh đó, tăng cường vai trò giám sát của Mặt trận Tổ quốc và các tổ chức đoàn thể trong công tác thi hành án phạt tù, tạo ra cơ chế để quyền đó có thể thực hiện trên thực tế phù hợp với điều kiện của Việt Nam.^ρ

Hoàng Thị Hoa

Tài liệu tham khảo:

1. Lại Văn Trình (2011), Bảo đảm quyền con người của người bị tạm giữ, bị can, bị cáo trong tố tụng hình sự Việt Nam, Luận án tiến sĩ, Trường Đại học Luật Thành phố Hồ Chí Minh.
2. Nguyễn Thị Thanh Trâm (2020), Bảo đảm quyền con người trong thi hành án phạt tù ở Việt Nam, Luận án tiến sĩ luật học, Học viện Khoa học xã hội.
3. Liên hợp quốc thông qua từ năm 1955: Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners - SMRs.
4. Liên hợp quốc thông qua từ năm 2015: The Nelson Mandela Rules.
5. Võ Khánh Vinh (Chủ biên), (2010), Giáo trình Quyền con người: Tiếp cận đa ngành và liên ngành Luật học, tập I, tập II, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
6. Võ Khánh Vinh (2010), Giáo dục quyền con người - Những vấn đề lý luận và thực tiễn, Nxb. Khoa học và xã hội, Hà Nội.
7. Vụ kiểm sát giam giữ và thi hành án hình sự (Vụ 8), Viện kiểm sát nhân dân tối cao, Báo cáo tổng kết công tác kiểm sát việc tạm giữ, tạm giam và thi hành án hình sự năm 2022, 2023.

[1] Điều 14 Hiến pháp năm 2013.

[2] Điều 20 Hiến pháp năm 2013.

[3] Rule 1, The Nelson Mandela Rules.

[4] Rule 43, The Nelson Mandela Rules.

[5] Khoản 3 Điều 4 của Luật THAHS năm 2019.

[6] Rule 1, The Nelson Mandela Rules

[7] Điều 10 của Luật THAHS năm 2019.

[8] Điều 27 Luật THAHS năm 2019.